

روزنامه صوراسرافیل در تهران و سوئیس

♦ محمد گلبن

اولین شماره روزنامه صوراسرافیل در تهران در روز پنجشنبه هفدهم ربیع الآخر ۱۳۲۵ هجری برابر با ۱۴ دی ماه ۱۲۷۶ یزدگردی پارسی و مطابق ۳۰ ماه مه سال ۱۹۰۷ میلادی درست در یکصد سال پیش از این در تهران انتشار یافت. این روزنامه به مدیریت دو نفر از رجال معروف منتشر می شد.

۱- میرزا جهانگیرخان شیرازی

۲- میرزا قاسم خان تبریزی که بعد از انتشار این روزنامه به میرزا قاسم خان صوراسرافیل معروف شد. تا شماره ۶ عنوان هر دو مدیر در صفحه اول روزنامه دیده می شود. از شماره ۸-۷ که در یک شماره منتشر شده عنوان مدیر فقط میرزا قاسم تبریزی است. محل اداره آن، اول در خیابان ناصری کتابخانه تربیت بوده و از شماره ۶ محل دفتر روزنامه به نشانی: تهران خیابان علاءالدوله (فردوسی حالیه) محاذی مهمانخانه مرکزی ثبت شده است. نام «میرزا جهانگیرخان» که از شماره ۸-۷ تا شماره ۱۴ از ردیف مدیران حذف شده بار دیگر از شماره ۱۵ تا آخر شماره ۳۲ که در تهران انتشار می یافته کماکان دیده می شود. تمام شماره های صوراسرافیل از نظر تعداد صفحات یکسان نیست، غالباً هر شماره صوراسرافیل ۸ صفحه است، شماره ای هم داریم که ۱۶ صفحه است. به هر صورت روزنامه صوراسرافیل از هفدهم ماه ربیع الاول ۱۳۲۵ هجری

برابر ۱۴ دی ماه ۱۲۷۶ یزدگردی پارسی در مجموع تا تاریخ ۲۰ جمادی الاولی ۱۳۲۶ هجری ۳۲ شماره در تهران انتشار یافته است. دفتر روزنامه از شماره ۲۰ به «طهران: محله امامزاده یحیی کوچه مسجد فاصل خلخال» انتقال یافته است. نگارنده، خاطره خوبی از ساختمانی که دفتر روزنامه صوراسرافیل بوده دارم که بعد خواهم نوشت.

چرا علی اکبر دهخدا با صوراسرافیل همکاری کرد؟ سید حسن تقی زاده در مقدمه لغت نامه دهخدا نوشته است که «میرزا قاسم تبریزی قبلا در دستگاه مظفرالدین شاه بود و من او را از ایام صبی می شناختم و همدرس بودیم. روزی پیش من آمد و اظهار میل به نشر روزنامه نموده با من مشورت کرد و گفت یک جوانی هست که چیز نوپس است ولی نمی دانم نویسدگی او تا چه اندازه است و می خواهم بدهم چیزی بنویسد و به شما نشان بدهم و اگر پسندیدید خود او را پیش شما بیاورند تا ببینید و گفت خیال دارم اگر مطابق مطلوب شد ماهی ۴۰ تومان به او بدهم که از کار قطعی خود صرف نظر نموده به اداره روزنامه بیاید. من پس از دیدن نمونه تحریر خیلی پسندیدم و میرزا قاسم خان را که به معیت مرحوم میرزا جهانگیر خان شیرازی عازم نشر روزنامه بودند به استخدام میرزا علی اکبر خان تشویق نمودم و بدین ترتیب روزنامه صوراسرافیل به مدیریت و صاحب امتیازی مرحوم میرزا جهانگیر خان و مدیریت مشترک میرزا قاسم خان و منشی گری میرزا علی اکبر خان انتشار یافت.

میرزا جهانگیر خان از مال دنیا چیزی نداشت و در مقابل زحمت راه انداختن و اداره روزنامه و گردانیدن تمام امور کار از جزئی و کلی به عهده او بود که پشتکار فوق العاده ای داشت.»^(۱)

همکاری دهخدا با روزنامه صوراسرافیل روزنامه را بر سر زبان ها انداخت و یکی از بهترین روزنامه هایی بود که در انقلاب مشروطه انتشار می یافت.

دهخدا مردی هشیار و وقت شناس بود. او با روزنامه های قبل از صوراسرافیل به خوبی آشنا بود و محاسن و معایب روزنامه های کشور را به خوبی می شناخت:

«یکی از جهات مثبت و بارز روحیه میرزا علی اکبر دهخدا در روند زندگانی پرتلاطم دوران روزنامه نگاری مسئله هوشیاری و جامعه شناسی و وقت شناسی او است.

آنچه کار دهخدا را در کار روزنامه نگاری از روزنامه نگاران هم عصر او متمایز می کند این است که دهخدا عالم به شیوه روزنامه نگاری خویش است. از همین روست که او هیچ گاه در فراخور حال امیر و وزیری قلم بر کاغذ نمی نهد و راه مردم را بر می گزیند. دهخدا عهده می کند که افکار عامه به خصوص طبقه عوام را با روزنامه آشنا کند و بهترین راه را در این روند انتخاب زبان مردم می داند از این رو عنوان ساده «دخو» را بر می گزیند و نوشته های خود را زیر عنوان «چرند پرند» [نه چرند و پرند] عرضه می کند. چرا که می داند هر پیرمرد و پیرزن دهاتی چه برسد به شهری با این کلمات

آشنا است و به دنبال آن می‌رود. «^{۲۱}»

آنچه را که دهخدا در روزنامه صوراسرافیل زیر نام «چرند پرند» عرضه می‌دارد سرآغاز راه بیداری مردم است. قریب چهل سال پیش که مواد «کتاب‌شناسی دهخدا را فراهم می‌کردم به این نکته برخورد کردم که ظرف یک سال ۱۲ روزنامه دنباله‌رو کار دهخدا بود و کار او را تقلید می‌کرده‌اند.»

صوراسرافیل قریب یک سال ۳۲ شماره در تهران انتشار یافت و سه روز قبل از به توپ بستن مجلس و چهار روز مانده به کشتن میرزا جهانگیرخان شیرازی تعطیل شد. میرزا جهانگیر دستگیر و اعدام شد، دهخدا فراری و خانه به دوش شد. میرزا قاسم خان تبریزی دومین مدیر روزنامه با دستگاه ساخت و به وزارت و نان و نوایی رسید. بیچاره میرزا جهانگیرخان و دهخدا.

پس از آنکه دهخدا با کمک تقی‌زاده از ایران خارج یا تبعید شد چون زبان فرانسه می‌دانست عازم فرانسه شد. معاضدالسلطنه پیرنای نایینی که به سوئیس رفته بود از دهخدا خواست که به ایوردون سوئیس پیش او برود. هنگامی که دهخدا به ملاقات معاضدالسلطنه رفت معاضدالسلطنه به او گفت چرا بیکار می‌گردی حالا وقت آن است که دنباله روزنامه صوراسرافیل را ادامه بدهی. دهخدا گفت «بی‌مایه فطیر است»، انتشار روزنامه هزینه دارد. معاضدالسلطنه گفت قلم از شما و هزینه روزنامه از من. دهخدا قبول کرد و اولین شماره روزنامه صوراسرافیل در سوئیس در روز اول محرم الحرام سال ۱۳۲۷ هجری مطابق ۲۳ ژانویه ۱۹۰۹ میلادی منتشر شد. دهخدا در سرمقاله شماره اول صوراسرافیل منتشره در ایوردون نوشته است:

«از طرف اداره

روزنامه صوراسرافیل پس از وقایع ۲۳ جمادی‌الثانیه و مجامع اعمال چنگیز عصر جدید محمدعلی و شهادت مدیر روشن ضمیر آن مرحوم میرزا جهانگیرخان تعطیل شده اینک با قلم دبیر سابق خود میرزا علی‌اکبر خان دهخدای قزوینی دنباله مسوولیت و وطن خویش را از نو گرفته و با قوتی ضعف قوای سابق را در آن دینی و وطنی خود را از این گوشه انزوای دنیا به انتقام خون شهیدان راه حریت و ترمیم خرابی‌های قلمرو داریوش و اردشیر صدا می‌زند و اعانت و کمک برادران ایمانی خود را (بر خلاف سال اول) پس از آن همه خسارت‌های جانی و مالی امروز از روی کمال ناچاری طلب می‌کند، و امیدوار است که عنقریب به همت شیر مردان آذری دوره این دوری و مهجوری از وطن نیز به سر آید و بزودی چنانکه پیش آمده‌های کار وعده می‌دهد کواکب معارف عموماً و این شب تاب ضعف نیز از افق طهران طلوع نماید. و از مزایای سال دوم روزنامه تزئین آن است در هر هفته به صورت یکی دو نفر از شهدای راه آزادی و پیش‌قدمان طریق حریت با شرح حال و درجه خدمات‌شان تا حدی که در اینجا به‌دست آید و بعد مسافت و دوری از مرکز ما را بدان

مجاز نماید. والسلام»^(۳)

سرلوحه صوراسرافیل ایوردون همان سرلوحه تهران است. بالای صفحه اول تصویر، پایین تصویر «سمت راست عنوان مراسلات» و تلگرافات. سمت چپ اشتراک سالیانه ایران ۲۰ فرانک، شهر تبریز ۱۵ فرانک، ممالک خارجه ۲۵ فرانک. در میان عنوان مراسلات و قیمت اشتراک آمده.

«فاذا نفع فی الصور فلا أنساب بینهم، هفتگی سیاسی تاریخی اخلاقی، مقالات لویحی که موافقت با ملک ما داشته باشد با امضا پذیرفته می شود در طبع و عدم طبع اداره مختار است. پاکتهای بدون (تمر) قبول نخواهد شد وجه آبونه از هر کس و از هر جا مقدما گرفته می شود.»^(۴) بعد از نوشته کوتاهی که ملاحظه فرمودید «مقاله اساسی» شماره اول «طبیعت سلطنت چیست» که خواندنی است. تلگراف آیات الله به محمد علی شاه به توسط مشیر الدوله رئیس الوزرا بعد از حادثه ۲۳ جمادی اولی سنه ۱۳۲۶ و سواد دست خط آخوند ملا محمد کاظم خراسانی خطاب به محمد علی شاه. در صفحه هفت شماره اول، «چرند پرند» دهخدا به عنوان کلام الملوک ملوک الکلام است که چند سطر آن را در زیر مطالعه می فرمائید:

«کلام الملوک ملوک الکلام» یعنی حرف پادشاه، پادشاه حرف هاست. من همیشه پیش خود می گفتم که ما آدمها پادشاه لازم داریم برای اینکه مثلا اگر بارو سیه جنگ کنیم هیچده شهر قفقاز را محافظت کند که روس ها نبرند. اگر اولاد داشته باشیم مدارس عمومی مجانی تهیه نماید که بچه ها بی سواد و کور بار نیابند. اگر مجلس داشته باشیم سه دفعه با قرآن قسم بخورد و عصمت مادرش را هم مزید وثیقه کند که در حفظ مجد بکوشد. بله ما پادشاه می خواهیم برای این جور کارها. اما متحیر بودم که حرف پادشاه چه لازم دارد تا اینکه بگویند حرف پادشاه، پادشاه حرف هاست.»^(۵) دهخدا در نظر گرفته بود که روزنامه صوراسرافیل ایوردون را مانند تهر ان هفتگی منتشر کند. اما مشکلات به او اجازه نداد که روزنامه را هفتگی منتشر کند و شماره دوم را در ۱۵ محرم الحرام ۱۳۲۷ منتشر کرد. بعد از آنکه دهخدا شماره اول را در سوئیس منتشر کرد شبی دوستش میرزا جهانگیرخان شیرازی را در خواب دید که به او گفت چرا نگفتی دوستم جوان افتاد. دهخدا می گوید بعد از آنکه آن خواب را دیدم آشفته از خواب برخاستم و ابتدا این مصراع بر زبانم جاری شد که «یاد آرز شمع مرده یار آرز» و بقیه شعر را ساختم. و در شماره دوم در صفحه ۴ با تصویر میرزا جهانگیرخان به چاپ رساند، در زیر تصویر میرزا جهانگیرخان نوشته است:

«شهید راه حریت و صادق ترین مدافع حقوق وطن میرزا جهانگیرخان شیرازی مدیر روزنامه صوراسرافیل که در صبح ۲۴ جمادی الاولی ۱۳۲۴ سن سی و دو سالگی در باغ شاه طهران به درجه شهادت نائل گردید. شرح زندگانی و خدمات آن وجه مقدس عنقریب بصورت کتابی طبع

و محض تخلید آن نام فنا ناپذیر نشر خواهیم داد. ^(۶)

آنگاه شعری را که در مرگ میرزا جهانگیر سروده بود در زیر نوشته بالا به چاپ رسانید.
در آغاز شعر: «یاد آر ز شمع مرده یاد آر» نوشت: و صیت نامه دوست یگانه من هدیه برادری
بی و فایه پیشگاه آن روح اقدس.

«یاد آر ز شمع مرده یاد آر»

ای مرغ سحر چو این شب تار / بگذاشت ز سر سیاه کاری
وز نَفخه روح بخش اسحار / رفت از سر خفتگان خماری
بگشود گره ز زلف زرتار / محبوبه نیلگون عماري
یزدان به کمال شد پدیدار / و اهریمن زشت خو حصار ي
یاد آر ز شمع مرده یاد آر
الی آخر.

در این شماره چند مطلب مهم درج شده، از جمله سواد «دستخط علمای اعلام آیات الله فی اقلیم خطاب به رؤسای ایلات، نقل از روزنامه شریفه «ناله ملت» «منطبعه تبریز» و «سواد خطابیه هیات علمیه نجف اشرف به احرار آذربایجان» و یکی از «چرند پرندهای دهخدا در صفحه هشتم شماره ۲».

شماره سوم صوراسرافیل در ایوردون سوئیس در پانزدهم ماه صفر المظفر ۱۳۲۷ هجری انتشار یافته است و مانند شماره های ۱ و ۲ تعداد صفحات آن ۸ صفحه است. مطالب مهم این شماره سر مقاله سه صفحه ای این شماره است و دستخط آیت الله ملا محمد کاظم خراسانی که قریب سه صفحه است. و سواد دستخط شیخ عبدالله مازندرانی که به جناب شریعتمدار آقای آقا سید کاظم خلخالی مرقوم فرموده اند. و یکی دیگر از «چرند پرند» دهخدا. روزنامه صوراسرافیل پس از انتشار سه شماره در سوئیس تعطیل شد و باز چند روزی دهخدا به سرگردانی گرفتار شد. نوشته اند علت تعطیل صوراسرافیل در سوئیس این بود که چاپخانه حروف فارسی و حروفچین فارسی زبان در سوئیس نبود، سه شماره را که دهخدا در سوئیس منتشر کرد آقای دکتر اعلم الدوله ثقفی در ایوردون به زبان فرانسه و فارسی حروفچینی می کرد، معاضد السلطنه از او خواست که چون حروف فارسی دارد صوراسرافیل در آن چاپخانه حروفچینی شود که دکتر اعلم الدوله پذیرفت. اما همین که روزنامه به ایران رسید از سفیر ایران در سوئیس خواستند که جلوی چاپ و نشر صوراسرافیل را بگیرد. که دهخدا بیکار نشست و ۹ روز بعد از انتشار شماره سوم صوراسرافیل شماره اول «روح القدس» را در سوئیس منتشر کرد که آن روزنامه هم بیش از دو شماره انتشار نیافته است و شماره دوم آن تا به حال دیده نشده است.

که ملاحظه می فرمایید^(۷).

اولین شماره دوره دوم روح القدس را که در ایوردون سوئیس ۹ روز بعد از انتشار شماره سه دوره دوم صوراسرافیل انتشار یافته نگارنده این سطور به دست آوردم که در مجله آینده در سال ۱۳۵۸ (شماره مخصوص دهخدا) معرفی و منتشر شد. تا به حال جایی ندیده‌ام و نخوانده‌ام که شماره دوم روح القدس سوئیس به دست آمده باشد. امید است اگر کسانی که جدی درباره مطبوعات ایران مانند آقای دکتر ناصرالدین پروین و سیدفرید قاسمی کار می‌کنند اثری از شماره دوم روح القدس ایوردون به دست آوردند از معرفی آن دریغ نفرمایند. والسلام.

پی‌نوشت‌ها:

- ۱- سیدحسن تقی‌زاده. مقدمه لغتنامه دهخدا شماره ۴۰، ج اول ۱۳۷۷ ش ص ۳۹۵
- ۲- محمد گلین مجله آینده سال ۵ شماره ۷-۹ (شماره دهخدا- دخو) ص ۴۹۰
- ۳- صوراسرافیل شماره ۱، ایوردون- سوئیس ص ۱-۲
- ۴- صوراسرافیل ایوردون- سوئیس شماره ۱ و ص ۱
- ۵- صوراسرافیل ایوردون شماره ۱ و ص ۷
- ۶- صوراسرافیل ایوردون سوئیس شماره ۲ ص ۴ (احتمالاً کتابی را که دهخدا وعده داده که درباره میرزا جهانگیرخان منتشر خواهد کرد. هرگز جامه عمل به خود نپوشیده است).
- ۷- محمد گلین، آینده (مجله) سال ۵، ۱۳۵۹ شماره مخصوص دهخدا- دخو ص ۴۹۸

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی